

LECTIO IV: JOCELINI DE FVRNESIO VITA SANCTE HELENE
(c. 1180)

Jocelin of Furness (fl. 1175–1215), a monk from the Cistercian monastery of Furness in Lancashire, the second largest and wealthiest Cisterican monastery in England, was much in demand as a hagiographer. At the request of various ecclesiastical figures, he composed *Vitae* of Saints Helen, Kentigern, Waldeve and Patrick. Jocelin fancied himself something of a Latin stylist, noting in his preface to the Life of Kentigern: ‘Many people wrote saints’ lives who were unlettered and ignorant of the art of composition [...] Many find that reading saints’ lives written in a clumsy style and barbaric language provokes nausea rather than faith.’^a If we can take Jocelin at his word, the *Vita* of St. Helen is a Latin reworking of an English original.^b The passages excerpted below, emended and repunctuated, are from Antonina Harbus, *Helena of Britain in Medieval Legend* (Rochester, NY, 2002), pp. 150–182.

^a On this topos, see R. Bartlett, ‘Rewriting Saints’ Lives: The Case of Gerald of Wales,’ *Speculum* 58 (1983), pp. 598–613.

^b On which see R.M. Wilson’s ‘Some Lost Saints’ Lives in Old and Middle English,’ *Modern Language Review* 36 (1941), pp. 161–172.

XVIII: QVALITER SANCTA HELENA CONVENIT IUDEOS
ET CONCIONABATVR AD EOS

Sancta uero Helena prudenti usa consilio cunctos Iudeos intelligibilis etatis, qui fuerant in ciuitate et ceteris urbibus et castellis Iudee, fecit congregari, congregatos suis conspectibus assisti, et assistentibus sciscitabatur qui fuissent in eis sue legis periti. Illi uero habito consilio regine mille uiros exhibuerunt quos peroptime nosse legem astruxerunt. Iussit iterato sancta regina illos adinuicem conuenire et exquisitos in lege doctores sibi presentare qui possent et nossent inquisitionibus suis rationem reddere. Iterato consulentes adinuicem elegerunt ex se tantum quingentos quos statuantes ante sanctam Helenam astruxerunt esse in lege doctissimos.

10 Illa uero assistentes intuens concionabatur ad eos dicens, ‘Noui uos quondam electos et dilectos populumque peculiarem domini fuisse, quibus

6 illos scripsi, illis Harbus

erat testamentum et legislatio et obsequium et promissum secundum patres,
 nunc autem ob cordis cecitatem et infidelitatis pertinacitatem despectos et
 proiectos a facie Dei, tamquam a sancta stirpe penitus degeneres. Verum
 15 namque Messiam tociens in lege et prophetis multipharie [multis modis]
 uobis promissum, tandem a patre missum, innumerisque miraculis se Deum
 comprobantem non solum negastis, uerum etiam suspendentes in ligno
 interemistis, eius memoriam delere de terra satigestis. Ipse solutis doloribus
 mortis secundum sacras scripturas tertia die resurrexit spoliato baratro; in
 20 alta celorum potenter ascendens misso spiritu sancto omnia ad se trahit.
 [...] Adhuc etiam prouidete inter uos doctores meliores ueracius legis et
 prophetarum enigmata intelligentes qui in eas sciant et queant abstergere
 ambiguitates.’

Iudei, tercio iam conuocato concilio, quare regina erga se ac(t)itabat ue-
 25 hementer mirabantur et quid questionis mouere uel quid eis obicere uellet
 mutuo percunctabantur. E quibus unus, Iudas nomine, sapientie et eloquen-
 cie et etatis maturitate ueteranus dixit ceteris auide audientibus, ‘Coniecto et
 formido quod regina uult a nobis certiorari de ligno et loco ubi crucifixerunt
 Ihesum patres nostri. Omnino caueatur ne per aliquem nostrum perueniat
 30 ad huius indaginis certitudinem, ne forte (quod absit) ipsa uel filius eius aut
 ceteri Romam iam Christiani uenientes exilem iam et exiguum tollant nos-
 tram locum et gentem. Sic profecto nostram destru(e)nt et suam legem in-
 stituent. Ego tamen a iure et paterno precepto perstringor ne, antequam
 immensis suppliciis subiciar aut morti tradar, lignum crucis absconditum
 35 patefaciam et ne inquam Christi nomine blasphemiam seu cultoribus eius
 incutiam. Zacheus auus meus multa mirabilia retulit Symoni patri meo et
 pater meus michi de magnitudine uirtutum eius et de diuitiis bonitatis eius.
 Stephanus patricius meus celos apertos ipsumque stantem a dextris uirtutis
 Dei conspexit et cum pro nomine eius lapidaretur orans pro lapidatoribus
 40 suis in gloriam conspectam introiuit. Saulum etiam persecutorem sancto-
 rum suorum fecit ad se conuersum eximium predicatorem fidei sue, immo
 et apostolum ad se conuertentem multa milia populorum. Vos ergo uideatis

30 filius eius] i.e., Constantine 38/40 Act. 7.55-59: cum autem esset plenus Spiritu
 Sancto intendens in caelum uidit gloriam Dei et Iesum stantem a dextris Dei et ait ecce video
 caelos apertos et Filium hominis a dextris stantem Dei...

15 multipharie = multis modis (likely a gloss on the relatively uncommon ‘multipharie’
 and subsequently incorporated into the main text.) 37 diuitiis *scripsi*, diuicus *Harbus*
 38 stephanus *scripsi cum Go*, spiritualis *scripsit Harbus cum C*

quid uobis agendum sit: utrum, si de ligno crucis questio mota fuerit, silentie suppressendum quod nouerimus, an sit propallandum.' Hoc audientes
 45 ceteri pre admiratione obstupuerunt et circa crucis reuelande mysterium ei sub legalis anathematis interdicto silentium imposuere.

XIX: DE INVENTIONE SANCTE CRVCIS ET MIRACVLIS PER EAM
 FACTIS ET CLAVIS DOMINICI CORPORIS

Cumque Iudei demorarentur in protrah(e)ndo concilio suo, sancta regina fecit eos ad se accersiri. Dixit accersitis ut sibi demonstrarent locum (et) repositorium crucis Christi. Illi uero communi consensu uoce unanimi re-
 50 spondentes asseruerunt sese non habere noticiam ligni uel loci. Cum obstinate perdurantes in hac sententia nollent precibus aut minis eius emolliri, zelo succensa regina iussit omnes flammis consumendos tradi. Omnes igitur perturbati et exter(r)iti Iudam prefatum adduxerunt ante regine consistorium, protestantes illum iusti esse et prophete filium, qui sicut audiuit a
 55 patre posset et sciret eius adimplere uotium effectum.

Semotis itaque omnibus solum Iudam nunc blandimentis mulcens, nunc persuasionibus permigens, nunc terroribus pulsans conuenit ut saltem sibi designet Caluarie locum ubi crucifixum fuisse dominum sanctum indicat euangelium. Iudam uero quia nec precibus nec persuasionibus siue minis
 60 flecti uoluit iussit imperatrix incarcerari prohibens illi cibum aut potum a quolibet ministrari donec uexacio daret illi intellectum uerum confitendi. Attenuatus tandem squalore carceris et angustia diuturne famis postulauit et impetrauit educi se de carcere quia pollicebatur se ostensurum illis locum Caluarie.

65 Accepto deinde fossorio Iudas preuius accessit ad locum; assistente regina cum innumerosa multitudine hominum fodit in altum. Precibus deuotis pulsabat ad portam diuine pietatis ut aliquo signo mirifico demonstrare dignaretur sibi thesaurum desiderabile absconditum in uisceribus terre. Oratione completa statim commotus est locus, et de loco fumus
 70 aromatizans suauitatem odoris admirandi super omnia aromata sursum ascendit; locum et circumiacencia eius cunctosque astantes inestimabili iocunditate repleuit. Tres deinde cruces inuenit quas cunctis qui aderant

48 accersiri = arcessiri

44 hoc scripsi, hic Harbus 48 accersiri scripsi, accessiri Harbus 62 angustia scripsi, augustia Harbus

uidendas exposuit. Et quamuis Sancta Crux ex titulo Hebraicis litteris
 Grecis et Latinis a Pilato conscripto potuisset a ceteris discerni, plenius
 75 tamen cupiebat regina super illius ueritate certificari ob roborandam fidem
 populi. Et ecce quedam mulier primaria ciuitatis iacebat agens in extremis.
 Posuerunt ergo super seminecem crucem unam primo, dehinc alteram et
 nichil profuit. Adhibuerunt terciam titulo prefato presignitam et statim
 sanitate et ualitudine pristina plene recepta surrexit, exilit, omnesque leticia
 80 perfudit. [And the miracles continue at length until . . .]

Conuertitur ad fidem multitudo Gentilis Iudaice plebis. Audiebatur ul-
 ulatus demonum in aere uolitantium at uociferantium, 'Ve ue nobis misel-
 lis qui domino diuturno priuamur et a sedibus expulsamur propriis. Ecce
 crux Christi omnia penetrat, in celo rutilat, in aere mundum illustrat, infer-
 85 num spoliat, uirtutibus coruscat. Ecce quod per Iudam conuersum et con-
 sentaneum nostrum adquisiuimus, per posteriorem Iudam a nobis auersum
 amisimus.' Et conuersi ad illum, 'Talionem,' inquiunt, 'tibi reddemus quo-
 niam alium regem suscitabimus aduersarium crucis Christi qui te tormentis
 grauibus subiciet et te Christum negare faciet.' Ad hec Iudas respondens,
 90 'Increpet,' inquit, 'Deus te Sathan teque demergat in abyssum ignis eterni
 qui hamo te cepit et perforauit armillas tuas, o tortuose serpens et lubrice
 Leuiatan.' Demon in umbras euanuit et Iudas Iudaice secte renunciens exuto
 ueteri homine per lauacrum regenerationis et renouacionis Christum induit.
 Processu uero temporis discedente presule Machario per beatam Helenam
 95 a Romano pontifice in episcopum Ierosolimorum consecratus est; tandem
 eciam miraculis chorusans sub Iuliano apostata martirio coronatus est.

XX: DE INVENTIONE CLAVORVM DOMINICI CORPORIS

Magnificauit anima beate Helene dominum et exultauit spiritus eius in Deo
 salutari suo, quia eius labore et studio crucem sanctam reuelauit in mundum.
 Ecce ad restaurandum quod Eua prothoparens admisit et amisit, sanatiuum
 100 remedium Helena beata inuenit. Tactus enim ligni fuit Eue tangenti eiusque
 propagini effectus expulsiuus de paradyso in mundum, de mundo in infer-
 num; crux Christi arbor uite quam Helena quesiiuit et inuenit efficaciter ue-
 hiculum reductiuum Eue et posteritati eius de pena ad paradysum, de ceno
 ad celum. Presumens adhuc de Dei cumulaciori miseracordia cum Iuda et ce-
 105 teris credentibus instancius dominum deprecabatur ut clauos quibus palme

96 apostata *scripsi*, apostota *Harbus*

et plante dominice confosse fuerant sibi propalare dignaretur. Orantibus illis lux celestis ad instar fulguris choruscantis emicuit, claritas Dei circumfulgens Caluarie locum clauos super aurum et omnem lapidem rutilantes preciosum cunctis exhibuit. Quos regina flexis genibus obstipo capite adorans
 110 manibus accepit, crebra illis infigans oscula saluatorem omnium glorificauit.
 [...]

XXII: QUID SANCTA HELENA DE LIGNO DOMINI ET CLAVIS FECERIT

Lignum eciam salutare sancte crucis in duas particulas diuisit, quarum unam auro gemmisque preciosis coopertam arcello argenteo inclusit et in templo quod construxerat adorandam a populis dimisit. Dignum profecto iudica-
 115 bat ut illic adoraretur ab hominibus ubi saluator in ea redemit humanum genus. Altera quoque porcio simili modo uestita auro et gemmis Constanti-
 nopolim ad filium eius deffertur, que magna ueneracioni usque in presens ibidem habetur. Unum clauorum prenominatorum auro inclusum freno regio fecit inseri, confidens eius presencia et beneficio iter et actus ipsius
 120 in uiam pacis et salutis dirigi, motus illicitos per hoc debere refrenari, iudicia eciam domini timendo carnes timore salubriter configi. Completum est illud Zacharie prophete uaticinium dicentis, 'In die illa erit quod super frenum equi est sanctum domino.' Alterius clauus impositione galeam imperatoris armatam muniuit ut muneris tam preciosa presencia atque presidio
 125 ab armis exterioribus illesus custodiretur, uictoria seu pax a domino sibi concederetur. Dyadema nihiliominus ex auro purissimo preciosissimisque lapidibus ornatum fabricari fecit, in cuius fronti(s)picio signum crucis porciunculam dominici ligni continens et tercium clauum nudum erexit. Miro
 130 satis artificio sanctaque calliditate mulier sancta et prudens sublimauit ad gloriam quod Iudeorum ficcio maligna meditabatur et machinabatur rabies Gentilis ad Christi consummari contumeliam et penam. Et quia reus regie maiestatis censebatur quisquis capud flectere et adorare imperatorem diadema fastigatum aspernabatur, nunc eciam adoraret inuitus uterque Iudeus et Gentiles dominice passionis stigmata ne puniretur. [...]

EXPLICIT VITA SANCTE HELENE REGINE. INCIPIT DE
 TRANSLACIONE IPSIVS.

122/123 Zac 14.20

117 magna *scripsi*, magne *Harbus* 123 clauus *scripsi*, clam *Harbus*

135 Quidam sacerdos Remensis dyocesis, Theogisus nomine, Romam pro-
 fectus oracionis causa, ibidem demoratus est causa uisendi loca sancta
 et perquirendi sanctorum sacra pignora. Erat urbs illa cladibus multis
 multociens obnoxia et cum hostium irrupcionibus, cum crebris pestilenciis,
 et cum lue mortalitatis attrita, ut in ea uix uiderentur uetuste uenustatis
 140 uestigia. Turres erant dirute, muri disrupti, domus uacue, basilice martirum
 deserte. Qua de causa multe regiones et precipue Francia ditata sunt copia
 reliquiarum ex Roma deuecta. Prefatus igitur presbiter Rome constitutus,
 dum frequentaret sanctorum memorias, subiit animum eius in ecclesiam
 ubi corpus sancte Helene requieuit deuenire et ipsius inde tollere reliquias
 145 ad patriam transferendas. Quod cum indicasset quibusdam consecrariis
 suis propositum illud, illi approbant et operi tali peragendo neccessaria
 preparant. Noctis sub obscuro quando sopor solet occupare homines, cum
 socio huius rei conscio latitans in ecclesia praefata, nactus oportunitatem
 surgit cum quibusdam machinis, operculum mausolei reuoluit, sacram
 150 glebam extrahit, extractam locello preparato recondidit, et reuolutum
 lapidem sicut prius erat reponit, recedit et cum consortibus repatriando
 maturius iter arripit.

Digressi ab urbe, pernoctabant in silua que iacet ciuitati Sutrie. Mane
 facto cum se procinxisset ad iter, unus comitum presbiteri, iuuenis robustus
 155 corpore, accedens sacra pignora super asellum leuare toto conamine uoluit,
 sed ab effectu frust(r)atus a loco ea mouere non ualuit. Quo cognito pres-
 biter pauore perterritus accurrit et, licet longe uiribus impar iuueni foret,
 omni facilitate thesaurum illum, ac si omni pondere careret, apprehendit,
 sursum leuauit, asello superimposuit, et cum suis recessit. Admirans pres-
 160 biter de re quae accidit percunctatur a iuue ne quid in illa uia commiserit.
 Ille uero confitebatur se nullius noxe criminalis in illo itinere conscium
 esse, nisi quod illa nocte sompno illusum carnis lubricum se sensit protulisse.
 Quo in facto quilibet conueniuntur qui sancta tractant ut tota diligentia cor-
 poris et cordis mundiciam custodiant. Si enim homo iste pro lapsu forsi-
 165 tan ineuitabili ab accessu et contactu sanctarum reliquiarum arcetur, quid
 fornicacione uel adulterio seu flagiciis siue facinoribus polluti promerentur,
 qui non solum accedere et tangere sancta sanctorum, uerum etiam tractare,
 sumere, consecrare corpus et sanguinem Domini, quo nichil in hoc mundo
 sanctius est, non uerentur?

170 Cumque iter agentes uenissent ad rapidissimum flumen, Thamem

161 conscium *scripsi*, concium *Harbus*

nomine, eius uidentes impetum formidabant intrare uel transuadare. Cum autem in ripa stantes de transitu tractarent, asellus sacre sarcine baiulus, ac si flagellis urgeretur aut calcaribus, flumen ingressus in directum transiuit onere suo deductus. Cernens hoc presbiter, qui asello statura uiribusque
 175 maiori insidebat, cum magna difficultate transuadabat. Asellus sui portitor pene totus undis uidebatur immersus, cum latera minoris precedentis, geruli reliquiarum sanctarum, intacta cernerentur a fluctibus.

In processu uero itineris perplures utriusque sexus sese associabant illis, inter quos quedam puella, dum descendunt Alpium iuga, labitur in preceps
 180 acta. Que dum miserabiliter uoluitur per deuexa, conuiatores eius nomen beate Helene conclamantes ipsius expetunt suffragia. Ad inuocationem uero nominis, subito puella in praerupto latere montis delapsa adhaesit, sicque dimissis cum funibus fasciis euehitur ad superiora incolumis et illesa. Viso tanto miraculo plures commeantium sanctam Dei glorificauerunt et ad ges-
 185 tanda sacra pignora sese deuociosiores et prompciores exhibuerunt. Inter quos quidam equo dissiliens selle sacras reliquias superintulit, caballum nobili honore oneratum obambulando minat et inducit. Veniens autem ad descen- sum montis, casum timens, iumentum suum exonerat onusque sacrum pro- priis humeris impositum tamquam securius custodiendum portat. Ingressus
 190 tramitem artum et lubricum offendens pede in preceps ruit, munera tamen sacra brachiis obstricta tenere nullatenus omisit. Turba sequens beate He- lene crebro nomen exorando ingeminat ut homini labenti in precipicio in- teritus festina succurrat. Mira res! Equus qui sacram sarcinam gestauerat propriam uilipendens ruinam ruentem dominum sequens anterioribus ped-
 195 ibus et cruribus amplexus est, miroque modo stans, immo diuino subnixus adiutorio, tamdiu hominem lapsum pendulus tenuit quoadusque homines subtus degentes occurrerent, glaciem ferro pro(s)cinderent et cum funibus et quibusdam machinis hominem et equum in callem rectum deducerent. Omnes ergo qui uiderunt et audierunt meritis sancte Helene hominis erep-
 200 cionem deputantes dominum laudauerunt.

186 equo dissiliens] 'leaping from his horse' selle] (here) 'saddle'

172 tractarent *conieci*, tranctantes *Harbus* 182 praerupto *scripsi*, prorupto *Harbus*